

Emmanuel Waegemans

Lijden door verstand

Of de kruisweg van de Russische intelligentsia

Emmanuel Waegemans introduceert in dit artikel de Russische intelligentsia door de oorsprong en ontwikkeling van zowel de groep als de term in de maatschappelijke context van het negentiende-eeuwse Rusland te plaatsen.

In tegenstelling tot nogal wat Russische woorden die een negatieve connotatie hebben – knoet, oekaze, pogrom – wordt het Russische woord ‘intelligentsia’ als positief ervaren.

Van Dale doet het kort af met ‘de stand der intellectuelen’. In het boekje ‘*Hollandski*’ wordt het begrip omschreven als ‘aan het Russisch ontleende negentiende-eeuwse term ter aanduiding van onafhankelijke en kritisch denkende intellectuelen in het toenmalige Rusland die zich tegen het autocratische regime verzetten’.¹ Dit is de betekenis die het woord in de loop van meer dan honderd jaar in het Westen gekregen heeft. Het doet denken aan het westerse woord ‘intellectueel’, dat ontstaan is naar aanleiding van de affaire-Dreyfus (1894) in Frankrijk. Toen vooruitstrevende Fransen, met aan kop Emile Zola, het opnamen voor de volgens hen ten onrechte veroordeelde joodse officier Dreyfus, werden ze door de behoudende pers uitgescholden voor ‘intellectuelen’. Hoewel de term in het Westen inmiddels een eerder neutrale aanduiding is geworden voor iemand die zich met ‘geestelijke arbeid bezighoudt’ (*Van Dale*), duikt hij nu en dan toch nog eens op in het scheldvocabularium van de moderne populistische politicus, voor wie ‘intellectueel’ meestal gelijk staat met criticaster, kankeraar. In Rusland, waar het woord ‘intelligentsia’ ontstaan is, was de situatie ingewikkelder.

Het woord stamt van het Latijnse *intelligentia*, *intellegentia* (= begrip, kennis) en dat komt op zijn beurt van *intelligens*, *intellegens* (= verstandig, begrijpend, wetend, denkend). In Rusland zou het voor het eerst gebruikt

1 Wim Coster en Janine Jager, ‘*Hollandski*’. *Russische invloeden op de Nederlandse taal (en andersom)* (Utrecht 2003) 37.

zijn in 1861, in de betekenis van ontwikkelde klasse, maar gewoonlijk wordt de popularisering ervan toegeschreven aan de literator Pjotr Boborykin (1836-1921), de in de tweede helft van de negentiende eeuw populaire veelschrijver. Medio negentiende eeuw betekende 'intelligentsia' in het Franse en Duitse taalgebruik verschillende dingen:

als abstractum:

1. de natuurlijke gave van de mens, het vermogen tot kennis
2. het zakelijke oordeelsvermogen ten gevolge van genoten opleiding, de *Bildungsstand* (zowel het individu als de groep)
3. de menselijke geest als universele scheppende kracht

als concretisering van het abstractum:

1. de verstandig oordelende persoon, in het meervoud de leidende persoonlijkheden (bijvoorbeeld op politiek of economisch gebied)
2. de gevormde laag van het volk, de ontwikkelden (zoals de geestesarbeiders, de politiek bevoegde staatsburgers)
3. de vertegenwoordigers van de politieke wil van het volk, de politici, namelijk:
 - de oppositie
 - de regeringspartij
 - de ambtenaren in de regering en het bestuur

Dit alles toont aan dat het woord dus niet in Rusland ontstaan is, maar in het Westen, waar het circuleerde onder de Franse vorm *intelligence* (*homme intelligent*) en de Duitse vorm *Intelligenz*. In het Engels kreeg *intelligence* ook nog de betekenis van inlichtingen verworven door (contra-) spionage (*intelligence service*, vergelijk CIA = Central Intelligence Agency).

In 1881 vroeg de criticus Nikolaj Michajlovski zich af waar het woord vandaan kwam:

'Ik weet echt niet vanwaar dit woord bij ons terechtgekomen is. Sommigen zeggen dat de heer Boborykin het uitgevonden zou hebben. Ik weet het niet. Een woord bedenken is geen kunstwerk. De heer Soevorin [een liberale journalist] bijvoorbeeld heeft onlangs het woord "denkende mensen" [doemnye ljoedi] uitgevonden in plaats van "deskundigen" [...], maar deze uitvinding heeft niets opgeleverd. Wanneer echter een woord ingeburgerd is, en bovendien nog zo'n houterig, vormeloos woord als "intelligentsia",

dan beantwoordt dit aan een of andere dringende behoefte. Het was bijgevolg nodig.²

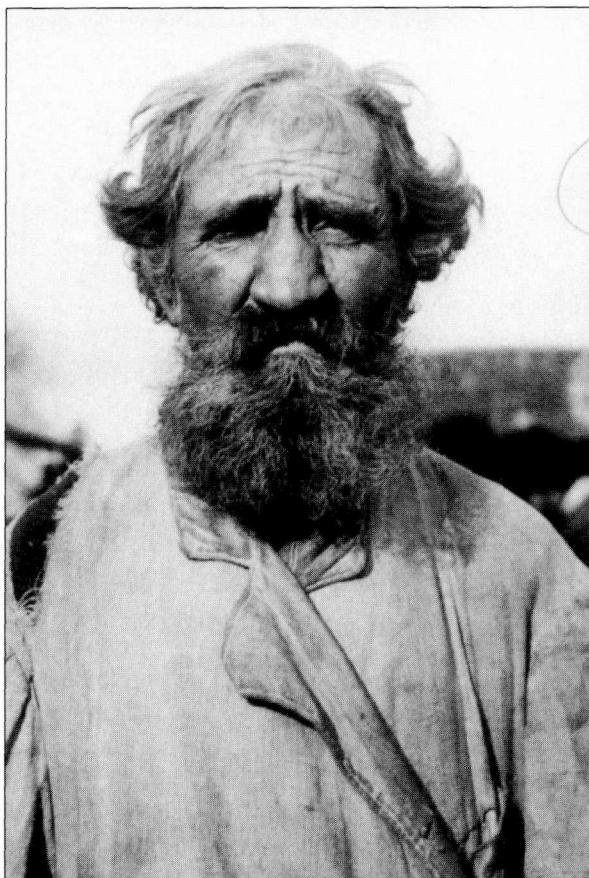
Wat was er dan in Rusland gebeurd dat het zo dringend een nieuw woord nodig had?

Na de drastische hervormingen van Peter de Grote begin achttiende eeuw en de grandeur van Catherina II keek Rusland uit naar de nieuwe, jonge tsaar Aleksander I (1801-1825), die in het begin van zijn bewind liberale hervormingen beloofde. Na de overwinning op Napoleon kwam hier niets van terecht. Dit leidde tot de poging tot staatsgreep op 14 december 1825 door een groep officieren die in de jaren 1812-1815 het Westen bevrijdden van de dictatuur van Napoleon en met eigen ogen kennis konden maken met de westerse samenleving.³ De staatsgreep mislukte en de aanstokers werden zwaar gestraft door de nieuwe tsaar Nicolaas I (1825-1855). De kopstukken werden opgehangen, de overigen werden naar Siberië gestuurd. Rusland was geschokt en verlamd. Nicolaas was ervan overtuigd dat hij het spook van de opstand uit Rusland moest bannen, mede tegen de achtergrond van hetgeen in België en Polen was voorgevallen. Daarom probeerde hij via de magische formule 'orthodoxie, autocratie en nationalisme' het denkende deel van Rusland te winnen voor zijn politiek van staatscontrole op het intellectuele leven. Het Rusland van Nicolaas geleet volgens sommigen op een kerkhof. Zijn bewind werd afgesloten door de desastreuze Krimoorlog (1854-1856). Iedereen beseftte dat er hervormingen moesten komen en dat het autocratische en bureaucratische regime van Nicolaas vermolmd was. Zijn opvolger Aleksander II (1855-1881) begon met de systematische modernisering van het land. In 1861 schafte hij de eeuwenoude lijfeigenschap af, hét grote kwaad van de Russische samenleving.

Maar de hervormingen waren te halfslachtig en niet radicaal genoeg. De boeren kregen geen grond. De malaise onder de intellectuelen leidde binnen de tien jaar tot het ontstaan van het zogenaamde populisme (*narodnitsjestvo*, *narod* = volk). Onder deze *narodniki* waren zowel niet-adellijke intellectuelen (de zogenaamde *raznotsjintsy*) als 'berouwvolle edelen', die vonden dat ze hun schuld jegens de arme boeren moesten goedmaken. De populisten zagen de redding van Rusland in een socialistische revolutie die gebaseerd zou zijn op de traditionele boerengemeenschap (*mir*). De beweging kende

2 N.K. Michajlovski, *Sotsjinenija V* (Sint-Petersburg 1896-1897) 540.

3 Een goed voorbeeld hiervan is Nikolaj Bestoezjev, *Over Holland in 1815* (Leiden 1984).

Russische moezjiek, foto van de Belgische ingenieur Edouard Hannon, ca. 1883. Uit: E. Stols en E. Waegemans ed., *Montagne Russe. Belevissen van Belgen in Rusland*. (Antwerpen 1989) 1.

twee aspecten: het terrorisme (tegen individuen, ver- tegenwoordigers van de gehate autoriteiten) en het 'gaan naar het volk' (*chozjdenië v narod*), dit laatste om het onweten- de, want ongelet- terde volk voor te lichten over zijn situatie en voor te bereiden op een sociale revolutie. De populist Pjotr Lavrov stelde zelfs dat niet het volk, maar de elite, dat wil zeggen de partij, deze om- wenteling moest realiseren. Er werd propaganda voor de beweging gevoerd onder studenten (onder anderen door de

anarchist Pjotr Kropotkin) en onder arbeiders in de hoofdstad.

In 1874 ondernamen duizenden *narodniki* een grootse tocht naar het platteland, 'naar het volk' om het vertrouwd te maken met hun ideeën. Het verbouwereerde volk, dat noch hun taal noch hun ideeën begreep, leverde hen uit aan de politie. De autoriteiten zetten nu twee grote processen op touw waarbij ze zich onverzoenlijk opstelden. Deze harde opstelling had noodlottige gevolgen voor Rusland: als antwoord op het fiasco van het vreedzame populisme richtten de *narodniki* in 1876 de terroristische or- ganisatie 'Land en Vrijheid' op. In 1879 pleegde ze een mislukte aanslag

op de tsaar. De terroristen werden aangemoedigd door Sergej Netsjajev. In zijn beroemde *Catechismus van een revolutionair* (1869) stelde hij dat het persoonlijk geluk van de revolutionair ondergeschikt gemaakt moest worden aan de strijd voor de 'goede' zaak. Op 1 maart 1881 maakte de groep 'Vrijheid van het Volk' een einde aan het leven van tsaar Aleksander II – uitgerekend de tsaar die de boeren had bevrijd! Op deze dag begon een noodlottige episode in de geschiedenis van Rusland, die eindigde op 25 oktober 1917, toen de bolsjevieken de macht grepen en een einde maakten aan alle vormen van vrijheid. De eerste Russische marxist Georgi Plechanov stelde dat terreur tegen individuen geen zin had en richtte samen met andere ex-populisten in 1883 in Genève de groep 'Bevrijding van de Arbeid' op. Samen met Lenin werd hij een sleutelfiguur in de marxistische beweging. In Genève gaf Lenin het tijdschrift *Iskra* (De Vonk) uit, een blad dat langs illegale weg naar Rusland werd gesmokkeld en in grote industriële centra onder arbeiders werd verspreid. Op het tweede congres van de Russische Sociaal-Democratische Arbeiderspartij (Brussel-Londen 1903) werd beslist over het lot van Rusland: hier ontstond het bolsjevisme als politieke leer en organisatie. Van nu af aan ijverde de fanatieke en sectarische Lenin voor een kleine, maar trouwe en bikkelhard gedisciplineerde groep van beroeps-revolutionairen die Rusland 'op z'n kop' zouden moeten zetten.

Maar het waren niet alleen de revolutionaire krachten die het tsarisme van binnenuit uitholden. Het onderwijs was niet langer het monopolie van de kerk, de pers bevocht grotere vrijheid en op het platteland stond de *zemstvo* tegenover de autocratie en de bureaucratie. De *zemstvo* was een sociale instelling die probeerde de grootste noden van het volk op economisch en sociaal gebied te lenigen en die ook voor onderwijs zorgde. Grote invloed ondervond het platteland ook van de bevrijding der boeren. Het kapitalisme deed zijn intrede. Door de radicalisering van de publieke opinie na 1861 – ten gevolge van het echec van de landbouwhervormingen – gingen de conservatieven in het verweer. Ze vonden eloquente woordvoerders in mensen als Michail Katkov (met zijn bladen *De Russische Bode* en *Moskouse Berichten*) en Konstantin Pobedonostsev, de *oberprokurator* van de Heilige Synode. De laatste was verantwoordelijk voor de verstikkende geest van extreme reactie op het einde van de negentiende en in het begin van de twintigste eeuw. De conservatieven schaarden zich achter de politiek van de opvolgers van de vermoorde 'tsaar-bevrijder', Aleksander III (1881-1894) en Nicolaas II (1894-1917). Zij besloten het land met harde hand te regeren, geen vrije pers toe te staan, de *zemstvo's* aan banden te

leggen, het onderwijs te controleren, intellectuelen in de gaten te houden, en de niet-Russische gebieden van het imperium zoals de Baltische landen, Polen, Oekraïne alsook het joodse bevolkingsdeel te russificeren. Ze stonden nauwelijks open voor de nieuwe geluiden die in het Westen geleidelijk aan zorgden voor menswaardige werk- en leefomstandigheden. Rusland kende niet de weldadige invloed van de pauselijke encycliciek *Rerum Novarum*, van de parlementaire democratie, de arbeidersbeweging en de beginnende sociale zekerheid. De machthebbers zagen niet de storm van de revolutie op zich afkomen. Er waren ook wel positieve hervormingen op sociaal en economisch gebied, maar ze wogen niet op tegen de schrijnende misère van het volk.

In 1836 had een van de meest ontwikkelde mensen van die tijd, Pjotr Tsjadajev, een ophefmakende *Filosofische Brief* gepubliceerd waarin hij stelde dat Rusland geen roemrijk verleden had in vergelijking met de grootse cultuur van het Westen. Het ontbreken van een dergelijke cultuur verklaarde hij door de omstandigheid dat Rusland het christendom had aangenomen via Byzantium en niet via Rome, dus een orthodox land was. De brief veroorzaakte een schok in Rusland en tsaar Nicolaas I verklaarde de auteur krankzinnig. Door deze provocerende brief was de grootste cultuurhistorische discussie van Rusland geboren: is Rusland een westers land of is het iets eighen? Moet Rusland het Westen imiteren of moet het zijn eigen weg volgen? Al gauw viel denkend Rusland uiteen in twee kampen: aan de ene kant de zogenaamde westerlingen (*zapanniki*, *Zapad* = Westen), de voorstanders van een westerse *way of life*, aan de andere kant de zogenaamde slavofielen (aanvankelijk als scheldwoord bedoeld). De slavofielen stelden dat met de hervormingen van Peter de Grote en de daarop volgende verwestering van het land onder Catherina de Grote in de tweede helft van de achttiende eeuw Rusland zijn ware identiteit verloochend / verloren had. Het zou moeten terugkeren naar de pre-petrinische *way of life*, die volgens hen gebaseerd was op de eenheid en samenhang van volk en tsaar, het wereldlijke gezag (tsaar) en het geestelijke gezag (patriarch). Alhoewel het slavofiele discours maar mondjesmaat door de autoriteiten getolereerd werd, was het toch grotendeels conservatief. In de tweede helft van de negentiende eeuw evolueerde het tot panslavisme en *potsjvennitsjestvo* (*potsjva* = bodem, grond, het nationaal-Russische element). Het panslavisme zette zich in voor de vereniging van alle Slavische volkeren onder leiding van Rusland, op dat ogenblik het enige onafhankelijke Slavische land. Het *potsjvennitsjestvo* ontstond in de jaren 1860 en vond een spreekbuis in de schrijver Fjodor

Dostojevski. Het erkende enkele positieve beginselen van de *zapadniki* en pleitte voor een versmelting van cultuur en *potsjva* (het zogeheten ‘volkse’ beginsel). In deze versmelting zagen de *potsjvenniki* de voorwaarde voor Ruslands vooruitgang. Zo schreef Dostojevski:

‘Eindelijk worden wij ons ervan bewust dat we een afzonderlijke natie zijn, hoewel een zeer merkwaardige natie, en dat het onze plicht is onze eigen weg te kiezen met middelen die het meest beantwoorden aan de geest van ons volk, middelen die geworteld zijn in de Russische grond en aangepast aan de Russische mentaliteit.’

De *potsjvenniki* accepteerden de Europese cultuur, maar ontmaskerden tegelijkertijd het ‘rotte Westen’ (*gniloj Zapad*) en strenden tegen revolutionaire, socialistische ideeën en tegen het materialisme, allemaal verworpenheden van het ‘burgerlijke’ Westen.

Het jaar 1861 is dus bijzonder cruciaal in de Russische geschiedenis en het is zeker niet toevallig dat het woord ‘intelligentsia’ in dat jaar voor het eerst genoteerd wordt. Een generatie later – rond 1890 – was het woord al zodanig ingeburgerd dat het zelfs tot een van de sleutelwoorden van de periode na de hervormingen is geworden. Rond 1890 had het woord volgende betekenissen:⁴

als sociologisch begrip:

1. de laag van ontwikkelden die zich van het onontwikkelde volk onderscheidt door een minimum aan opleiding; de politieke instelling speelt geen rol
2. de laag van geestesarbeiders of specialisten, soms ook wel eens half-intelligentsia genoemd

als ideologisch begrip:

1. in het taalgebruik van de liberalen: de ontwikkelde bezittende klasse als politiek mondige staatsburgers. Ze handelt principieel in het welzijn van het ‘volk’, wordt gezien als moreel goed en is voorstander van vreedzame vooruitgang. Deze zienswijze werd uitgewerkt door Aleksandr Stronin (1826-1889) in zijn studie *Politika kak naoeika* (Politiek als wetenschap, 1872). Stronin was zich duidelijk bewust van de mogelijkheid dat Rusland uiteen zou vallen in antagonistische standen en klassen. Daarom zag hij de

4 Dit zijn de conclusies van de uitvoerige studie van Otto Wilh. Müller, *Intelligentsia. Untersuchungen zur Geschichte eines politischen Schlagwortes* (Frankfurt 1971) 377-379.

historische taak van de intelligentsia in het verzoenen van alle klassen en hun tegenstrijdige belangen. Hierin zag hij de voorwaarde voor de ontplooiing van de culturele en politieke dynamiek van Rusland.

2. in het taalgebruik van de slavofielen:

a) de van het volk vervreemde dragers van westerse ideeën, worden gezien als moreel slecht en vaak aangeduid als 'de verkeerde intelligentsia' (in tegenstelling tot 'de ware')

b) de met het volk verbonden dragers van het volkse bewustzijn; zij bewaren de religieus-nationale waarden van de eigen Russische cultuur en belichamen als 'de ware' intelligentsia het moreel goede. Dit was de visie van de bekende slavofiel Ivan Aksakov (1823-1886) die de oorzaak van Ruslands ellende zag in de vervreemding van de elite van de Russische volksaard (de zogenaamde *narodnostj*). Tegenover de westerse begrippen 'voortuitgang' en 'civilisatie' stelde hij als symbool van wat goed is in Rusland de *potsjva* (de bodem), de *tselnostj* (onvermengde gaafheid) en de *samobytnostj* (eigenheid, authenticiteit). De ontwikkelde bovenlaag moest terugkeren naar het 'volkse' beginsel. Aksakovs utopische verwachtingen van de versmelting van de adellijke elite en de massa van het boerenvolk zijn niet uitgekomen.

3. in het taalgebruik van de conservatieven:

a) het revolutionaire geestesproletariaat, ook wel eens 'intelligentsia-proletariaat' genoemd. Dit wordt ervaren als moreel slecht.

b) de dragers van staatsvijandige en destructieve (westerse) ideeën die slechts uit zijn op voortuitgang en sociale welvaart. In de jaren 1880 was deze term een negatieve toespitsing van 'de volksvreemde' intelligentsia.

4. in het taalgebruik van de democraten:

a) de egoïstische, parasiterende bovenlaag van landheren en bourgeois. Moreel slecht. In de jaren 1880 afgeschilderd als 'verkeerde' (hier burgerlijke) intelligentsia met negatieve kenmerken zoals politieke en sociale onverschilligheid, machteloosheid, zwakke wil en dergelijke. De anti-utilitaristische criticus Apollon Grigorjev (1822-1864) noemde verder nog als gebreken van de adellijke intelligentsia die zich binnen de lijfeigenschap ontwikkeld hadden: despotische eigenzinnigheid, dadeloosheid, hoogmoed, weekheid, nervositeit, gekunsteld gedrag, neiging tot liegen, zedenloosheid en tegennatuurlijkheid.

b) de vertegenwoordigers van het vooruitstrevende denken, mensen die maatschappijkritische en wetenschappelijke ideeën maken en of populariseren. Ze staan boven de klassen en worden als positief ervaren. Ze profileren

zich als de 'ware' intelligentsia (in tegenstelling tot 4.1) door hun gevoel voor sociale verantwoordelijkheid, ze verdedigden meestal de rechten van de boeren tegen de landadel en later ook van de arbeiders tegen de bourgeoisie. Woordvoerders van deze visie waren Nikolaj Sjelgoenov (1824-1891), die stelde dat de ware intelligentsia verplicht was tot actief sociaal protest, en Nikolaj Michajlovski (1842-1904), voor wie intelligentsia alleen de vrienden van het volk omhelst en niet bestaat uit die intellectuelen die meedoen aan de uitbuiting van het volk. Deze betekenis van intelligentsia overwoog op het einde van de negentiende eeuw; de conservatieve pers lanceerde dan ook een heksenjacht op de intelligentsia *tout court*.

c) de propagandisten van sociale rechtvaardigheid uit de ontwikkelde laag die tegenover de blindheid van de machthebbers voor de sociale noden het volk aanzetten tot een gewelddadige omwenteling (de 'revolutionaire intelligentsia'). Aanvankelijk werd de term toegepast op de 'jonge' intelligentsia die in de jaren 1860 'naar het volk' trok.

Volgens de volkstelling van 1897 zou Rusland 870.000 'intelligenten' hebben geteld. Daarvan waren 95.000 mensen betrokken bij de materiële productie van geestelijke goederen, waren er 3.000 geleerden en literatoren, 165.000 leraren (ook privé-leraren en opvoeders), 18.800 artsen, 18.000 kunstenaars, muzikanten en acteurs. Het imperium telde 421.000 ambtenaren in het staatsapparaat, de industrie en het beheer van de landgoederen. Bij het uitbreken van de revolutie in 1917 was dit aantal verdubbeld (meer dan anderhalf miljoen op een bevolking van 172 miljoen in 1913).⁵

In de negentiende eeuw is dikwijls de vraag opgeworpen wie de eerste Russische 'intelligent' was. De bekende Russische filosoof Nikolaj Berdjajev noemde Aleksandr Radisjtsjev 'de stamvader van de Russische intelligentsia': 'Toen hij in zijn *Reis van Petersburg naar Moskou* de woorden schreef: "Ik keek om me heen – mijn ziel werd gekwetst door het lijden van de mensheid", was de Russische intelligentsia geboren."⁶ Anderen waren van mening dat de eerste intellectueel Tsjatski was, het hoofdpersonage in de komedie *Lijden*

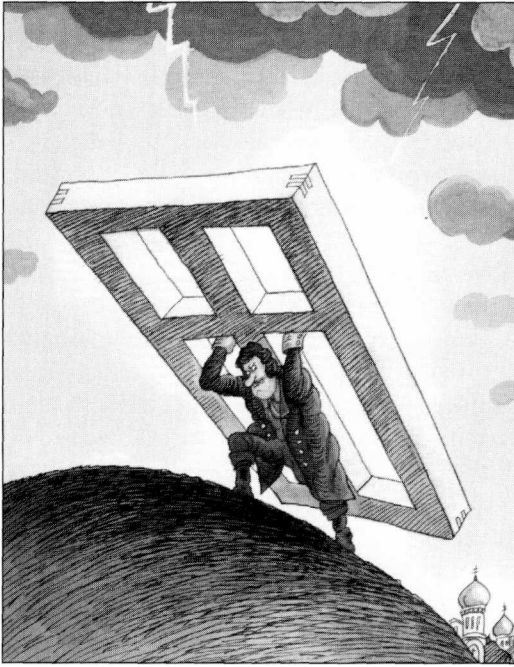
5 Cijfers ontleend aan de *Bolsjaja Sovjetskaja Entsiklopedija* (Grote Sovjetencyclopedie) (derde editie; Moskou 1970-1978), sub 'intelligentsia'.

6 Nikolaj Berdjajev, *Roesskaja ideja* (Parijs 1971) 30. Radisjtsjev is de auteur van de beruchte *Reis van Petersburg naar Moskou* (Nederlandse vertaling : Antwerpen, Benerus, 2004), waarin hij het Rusland van Catherina II aan een genadeloze kritiek onderwierp. De schrijver werd voor zijn boek naar Siberië verbannen. Aldus was hij de eerste schrijver in Rusland die voor een literair werk verbannen werd.

door verstand (1824) van Aleksandr Gribojedov. Tsjatski is de jonge edelman die na enkele jaren studie in het buitenland naar Rusland terugkeert en zijn draai niet meer kan vinden in het in zijn ogen hypocriete en achterlijke Moskou. Dit maatschappijkritische stuk is nog steeds populair in Rusland en heeft tientallen gevleugelde woorden opgeleverd waarin ook de Russen van vandaag zich verkneukelen (bijvoorbeeld 'zalig hij die gelooft, hij leeft in welbehagen!', 'een eigen mening hebben is alvast op mijn leeftijd ongepast', 'kwade tongen zijn erger dan pistolen', 'hem wachten hoge waardigheden, men houdt van sprakelozen heden').⁷ Anderen zien de eerste intellectueel in Rusland eerder in Michail Bakoenin (1814-1876), die in 1861 zijn land ontvluchtte en een van de kopstukken van het Russische en westerse anarchisme werd. Weer anderen pleiten voor Vissarion Belinski (1811-1848), de literaire paus van de eerste helft van de negentiende eeuw, die de literatuur sociaal interpreteerde en een grote invloed had op de literatuur na de dood van Poesjkin. Alhoewel er dus geen eensgezindheid bestaat over wie de eer moet toekomen, is iedereen het toch over één ding eens: onder 'intelligent' verstaat men iemand die bij het maatschappelijk gebeuren betrokken is.

Met de opkomst van het marxisme in Rusland (Plechanov, Lenin) werd de vraag opgeworpen of de intelligentsia een klasse in de marxistische zin was. Lenin verwierp de these dat er van een aparte klasse sprake zou zijn en deelde de intelligentsia van de geestesarbeiders naar hun feitelijke sociale positie op in drie groepen: de proletarische, de burgerlijke en de kleinburgerlijke. De laatste zag hij niet als een factor van de klassenstrijd en daarom behield hij de dichotomie van burgerlijke intelligentsia (negatief) en proletarische (positief). De 'ware' intelligentsia voor Lenin was natuurlijk de proletarische intelligentsia met marxistisch bewustzijn (belangrijke aanvulling!) die aan de kant van het proletariaat staat en vecht voor een klassenloze maatschappij. Heel de politieke geschiedenis van het negentiende-eeuwse Rusland deelde hij in drie perioden in: 1825-1861 is de 'adellijke' etappe van de 'bevrijdingsbeweging', 1861 tot 1895 is de burgerlijke en in 1895 begint de proletarische. Het uiteindelijke resultaat zou de communistische samenleving zijn, het gevolg van een gewelddadige revolutie, die zou leiden tot een klassenloze maatschappij, waarin de intelligentsia zichzelf zou opheffen doordat het onderscheid tussen geestelijke en lichamelijke arbeid achterhaald zou zijn. In deze maatschappij zou voor een kritische en zelfstandig denkende intelligentsia buiten de partij

7 Aleksandr Gribojedov, *Lijden door verstand* (Antwerpen 2001), 142, 145, 148.

'Window(s) on the West': Peter sleept alleen de last van de verwester-
sing. Uit: Vladimir Nenasjev, *Peter de Grote gaat naar het Westen*.
Cartoons. (Antwerpen 2003) 18.

geen plaats meer zijn. De oude burgerlijke intelligentsia moest omwille van het voortbestaan van de Sovjetmacht geliquideerd worden. In de Sovjetunie werden de begrippen intelligentsia en intelligent meer en meer beperkt tot wetenschappelijk-technische intelligentsia, die met de tijd 'sovjetintelligentsia' genoemd zou worden.

Daarmee was de rol van de intelligentsia zo goed als uitgespeeld. Vooral in de jaren van de Stalindictatuur (1928-1953) werd de intelligentsia zodanig gemarginaliseerd dat ze nauwelijks een construc-

tieve rol kon spelen in het maatschappelijke debat en gedegradeerd werd tot slippendrager van de bolsjevistische partij.⁸ Wie niet aan de Nieuwe Orde meewerkte, werd geliquideerd, uitgerangeerd of gemuilband. 'Intelligent' werd een scheldwoord voor een slappe, wereldvreemde, chagrijnige intellectueel, die zich niet ten volle kan scharen achter de utopie van de Nieuwe Mens.

8 Nadezjda Mandelstam is hard in haar oordeel over de 'Umwertung aller Werte' waartoe de Russische intellectuelen in de jaren 1920 bereid waren in de krampachtige pogingen zich aan te passen aan de Nieuwe Wereld en een plaats te vinden in het nieuwe bestel. Zie haar verhelderende *Memoires* (Amsterdam 1971). Heel de klassieke Russische literatuur stond vol van mensen die streven naar een levensdoel; dit verklaart het radicalisme, het revolutionaire karakter van de Russische intelligentsia, het streven om het volk te dienen. De Oktoberrevolutie bood hen een zin van het leven aan: een nieuw leven opbouwen – velen sloten zich aan. Dit proces wordt uitvoerig beschreven door Andrej Sinjavski in *Osnovy sovetskij tsivilizatsii* (Moskou 2001); vertaling van *La civilisation soviétique* (Parijs 1988).

De campagne tegen de intelligentsia werd echter niet ingezet door de bolsjevieken, maar door de liberalen. In 1909 verscheen de ophefmakende bundel *Vechi* (Mijlpalen), waarin vooraanstaande, gematigde denkers als Pjotr Stroeve, Nikolaj Berdjajev en Sergej Boelgakov, zelf ex-marxisten, brandhout maakten van de Russische intelligentsia. Na de bloedige verschrikkingen van de eerste Russische revolutie onderwierpen zij de tradities van de intelligentsia aan een kritisch onderzoek en zochten ze een tussenweg tussen de extremen van de tsaristische reactie en die van de revolutie. Ze riepen de intellectuelen op tot rustige creatieve arbeid, tot het afzien van revolutionair fanatisme en het zoeken naar positieve, constructieve oplossingen zonder nihilistische ontkenning of conservatief aanvaarden van het verleden. Natuurlijk schold Lenin hen uit voor verraders. In de literatuur zien we een parallel fenomeen: de nieuwe generatie van schrijvers en kunstenaars zette zich af tegen de utilitaire, sociaal geïnspireerde kunst van de jaren 1860-1890 (het zogenaamde *napravlentsjestvo* – tendensliteratuur) en pleitte voor *l'art pour l'art*. De sociaal geïnspireerde schilderijen van Ilja Repin moesten het veld ruimen voor Sergej Djagilev met zijn tijdschrift *Mir iskoessva* (De Wereld van de Kunst). Op het einde van de negentiende eeuw ontstond het symbolisme dat zich afzette tegen het realisme. Na de revolutie van 1905, die mislukte en bloedig neergeslagen werd door de tsaar, greep de moedeloosheid om zich heen, zodat nihilisme, decadentie, idealisme, mysticisme, individualisme en hedonisme het culturele leven beheersten.

Ook in het laatste decennium van de twintigste eeuw heeft de pre-revolutionaire Russische intelligentsia het zwaar te verduren gekregen. Toen men na 1991 de balans van 75 jaar communisme begon op te maken, legde men de schuld voor de tragedie van Rusland in de twintigste eeuw bij de klassieke schrijvers. De klassieke Russische literatuur, de trots van de Russen tot de dag van vandaag, werd verantwoordelijk gesteld voor alles wat in de verschrikkelijke totalitaire eeuw verkeerd is gelopen. Al in 1917 stelde de filosoof Vasili Rozanov in *Apocalyps van onze tijd* dat de hoofdschuldige van de revolutie de Russische literatuur was, en volgens Ivan Boenin, de latere Nobelprijswinnaar, werd de literatuur van de Russen overheerst door een negatief, kritisch pathos dat de Rus leerde om enkel de afstotelijke, vieze en donkere kanten van de realiteit te zien; dit zou volgens hem geleid hebben tot vernieling en onderdrukking, twee wezenlijke kenmerken van de twintigste eeuw.⁹ Dit is een zware beschuldiging. De postcommunistische Rus,

9 Zie hierover uitvoerig Tine Peeters, 'Is de Russische roman dood?', in *Tijdschrift voor Slavische literatuur* 37 (april 2004) 39-47.

die duidelijk met een kater zit, probeert met dit zowel communistische als tsaristische verleden in het reine te komen. De komende generatie zal uitmaken of er voor de Russische intelligentsia nog een plaats is weggelegd.

Paterswoldseweg 90 Groningen

Ujatka

ma t/m vr: 12:00-18:00 | za: 10:00-17:00 | zo: 16:00-20:00 | tel 050-5266201

BELGISCH CAFÉ

De Pintelier

ANNO 1997

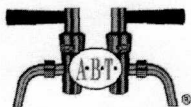
Kleine Kromme Elleboog 9

9712 BS Groningen

tel 050-3185100

www.pintelier.nl

info@pintelier.nl

Lid alliantie van biertapperijen

Lid genever-genootschap